

Agnieszka Suplicka

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-7107-0327

Inicjatywy Rodziny Kolejowej w zakresie opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym w II Rzeczypospolitej

Artykuł jest próbą ukazania jednej z form aktywności samopomocowej organizowanej przez Stowarzyszenie Rodzina Kolejowa, kierowanej do rodzin kolejarzy w celu poprawienia jakości życia i sytuacji opiekuńczo-wychowawczej najmłodszych. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie fragmentu badań poświęconych działalności przedszkoli Stowarzyszenia Rodzina Kolejowa na tle sytuacji społeczno-oświatowej w II Rzeczypospolitej. Przedmiotem badań są placówki, w których dzieci kolejarzy otrzymywały troskliwą opiekę, dobre warunki do rozwoju umysłowego, przygotowanie do nauki szkolnej, dożywianie, opiekę lekarską i rozrywkę. Przedstawione w artykule rozważania prezentują fragment dokonań stowarzyszenia. Podstawę artykułu stanowi źródłowy materiał drukowany dotyczący działalności stowarzyszenia oraz opracowania poświęcone opiece nad dzieckiem i działalności na rzecz dzieci w wieku przedszkolnym w II Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: historia wychowania, II Rzeczypospolita, opieka, przedszkola, Stowarzyszenie Rodzina Kolejowa

Initiative of the Railway Family in the field of care for preschool children in the Second Polish Republic

The article is an attempt to show one of the forms of self-help activity organized by the Railway Family Association, directed to the families of railwaymen in order to improve the quality of life and the care and educational situation of the youngest. The purpose of this article is to present a fragment of research on the activities of kindergartens of the Railway Family Association against the background of the social and educational situation in the Second Polish Republic. The subject of research are facilities in which railwayman children received caring care, good conditions for mental development, preparation for schooling, feeding, medical care and entertainment. The considerations presented in the article present a fragment of the

association's achievements. The basis of the article is the source printed material concerning the association's activities and studies devoted to childcare and activities for preschool children in the Second Polish Republic.

Keywords: history of education, Second Polish Republic, care, kindergartens, The Railway Family Association

Zagadnienia wstępne

Wyzwolenie Polski wywołało mobilizację wszystkich sił i środowisk, które intensywnie włączały się w odbudowę kraju. Jednym z ważniejszych kierunków po odzyskaniu niepodległości było stworzenie podstaw do odbudowy systemu oświatowego. Okres II Rzeczypospolitej był także czasem krystalizowania się publicznoprawnej opieki nad dzieckiem. Trudna jednak sytuacja ekonomiczna, gospodarcza, społeczna i oświatowa nie sprzyjała jej prawidłowemu i szybkiemu rozwojowi, a ponadto zasadniczo wpływała na jej charakter i formy (Kabzińska i Kabziński, 2012; Kruk, 2019; Stolińska-Pobralaska, 2007).

Społeczeństwo polskie okresu międzywojennego cechowała duża różnorodność klasowa. W najgorszej sytuacji znajdowały się warstwy najuboższe, w tym przedstawiciele klasy robotniczej. Sytuacja bytowa i mieszkaniowo-sanitarna większości tych rodzin przedstawiała się fatalnie. Niski standard życia, słabe warunki finansowe i zdrowotne pozostawiały wiele do życzenia. Wiele trudności rodziły kwestie zatrudnienia, higieny, odżywiania, opieki zdrowotnej czy możliwości opiekuńczo-wychowawcze i edukacyjne dzieci. Masowe bezrobocie powodowało, że w wielu domach brakowało pieniędzy na zaspokojenie podstawowych potrzeb, a brak pracy pogłębiał skalę ubóstwa (Cutter i Sadowska, 2008, s. 86; Kopeć, 1921, s. 2–16; Poliński, 1980, s. 525; Sosnowska, 2015, s. 103).

Mimo licznych przeciwności dokładano wszelkich starań, aby poprawić położenie rodzin, a w szczególności dzieci pozbawionych właściwej opieki rodzicielskiej oraz możliwości ich optymalnego rozwoju fizycznego, umysłowego i zdrowotnego. Wymagało to jednak wzmożonych środków i działań w kierunku niwelowania rozlicznych braków, zaniedbań i niedostatków. Trudna sytuacja najmłodszych stała się podstawą podejmowania przez władze samorządowe, instytucje, stowarzyszenia, organizacje społeczne i opiekuńcze optymalnych rozwiązań w zróżnicowanych formach.

Obejmowały one zarówno doraźne, jak i długofalowe przedsięwzięcia kompensacyjno-zapobiegawcze, opiekuńczo-wychowawcze, higieniczno-zdrowotne i oświatowe wobec najbardziej potrzebujących. Zmierzały do poprawy sytuacji ekonomicznej najbiedniejszych, podniesienia stanu wiedzy wśród najniższych

warstw społecznych i wyrównania dzieciom braków, wynikających z niewydolności rodzicielskiej. Należały do nich między innymi akcje dożywiania dzieci i akcje rozdawnicze, takie jak na przykład wydawanie odzieży i obuwia, pomoc materialna, w tym udzielanie zapomóg matkom samotnie wychowującym dzieci, zakładanie i prowadzenie placówek opieki zamkniętej i otwartej, domów dziecięcych, ognisk, klubów, zakładów wychowawczo-leczniczych, szkół na otwartym powietrzu, kolonii i półkolonii, schronisk, ochron, świetlic czy żłobków (Balcerek, 1969, s. 151; 1978, s. 138–142; Furmanowska, 2008; Grochowski i Chwalewik 1929; Gromski, 1927, s. 7; Kopec, 1936, s. 12; Leś, 2001, s. 76–90; Manteuffel, 1928; Samsel, 2013, s. 238–252; Sosnowska, 2018, s. 39–43; Stolińska-Pobrala, 2002; Suplicka, 2019; Szymczyk, 2017, s. 194, 186–188).

W Polsce okresu międzywojennego w ogromie potrzeb najczęściej uwagi poświęcono ochronie macierzyństwa i opieki nad matką i dzieckiem, pomocy dzieciom i młodzieży w wieku szkolnym, opiece nad dzieckiem upośledzonym, wychowaniu dzieci osieroconych i moralnie zaniedbanych, ochronie pracy młodocianych i pomocy dla młodzieży w wieku pozszkolnym. U progu niepodległości pojawiły się też cenne postulaty w sferze zorganizowania racjonalnej opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym (Balcerek, 1978, s. 139; Samsal, 2017, s. 414–431). Jednak specyficzne warunki polityczne, gospodarcze, społeczne i oświatowe, jakie zaistniały w Polsce po odzyskaniu niepodległości, nie ułatwiały tych zamiarów (Miąso, 1980, s. 99; Wróbel, 1967, s. 26). Instytucje wychowania przedszkolnego traktowano jako miejsca opieki i pomocy socjalnej względem dziecka i jego rodziny. Dopiero z czasem stały się one miejscem wychowania i aktywności edukacyjnej dzieci w wieku 3–7 lat.

Działalność na rzecz dzieci w wieku przedszkolnym

Wraz z utworzeniem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) powołano Referat Wychowania Przedszkolnego, którego zadaniem była reorganizacja i unifikacja placówek opieki nad dziećmi, pod względem organizacyjnym i programowym (Leżańska, 2001, s. 84–85; Samsel, 2003, s. 463–464; Wróbel, 1967, s. 47). Część tych placówek objęto nadzorem pedagogicznym ministerstwa i nazwano przedszkolami, w odróżnieniu od ogródków dziecięcych, freblówek i ochron. Działalność referatu była utrudniona brakiem ustawowego uregulowania organizacji przedszkoli, a doraźne instrukcje i zarządzenia MWRiOP nie mogły zastąpić braku ustawy. Centralne władze oświatowe nie miały możliwości koordynowania sieci przedszkoli, co w konsekwencji doprowadziło w 1926 roku do likwidacji Referatu (Miąso, 1980, s. 100).

Rozwijające się przedszkola powstawały głównie z inicjatywy działaczek społecznych współpracujących z władzami oświatowymi, zakładów przemysłowych, samorządów lokalnych, organizacji społecznych i wyznaniowych, osób prywatnych. Z danych liczbowych z lat 1928–1930 wynika, że najwięcej przedszkoli utworzono z inicjatywy samorządu terytorialnego (454), organizacji religijnych (349), społecznych (319) oraz prywatnych (276). Najmniejszą aktywność przejawiały w tym polu władze państwowe (149 przedszkoli) (Miąso, 1980, s. 101; Sosnowska, 2014, s. 287).

Organizacja placówek wychowawczych dla małych dzieci zyskała podstawę prawną dopiero w Ustawie o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932 roku (Dz. U. 1932, nr 38, poz. 389, art. 4). Ustawa wprowadziła oficjalną nazwę „przedszkole” dla wszystkich placówek wychowania przedszkolnego. Formalnie przedszkola zostały włączone do polskiego systemu oświaty jako instytucje oświatowo-wychowawcze, poprzedzające szkołę podstawową i przygotowujące do niej. Władze oświatowe nie określiły jednak aktem prawnym, do kogo ma należeć obowiązek zakładania i utrzymywania przedszkoli. Nie wydano też zapowiedzianej ustawy o szkolnictwie samorządowym. Ustawa o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych z 11 marca 1932 roku określiła zaledwie prawa i obowiązki kierowniczk, wychowawczyni przedszkola prywatnego, warunki, jakim powinny odpowiadać lokal placówki, jej wyposażenie i podstawy materialne (Dz. U. 1932, nr 33, poz. 343).

Sytuacja gospodarcza kraju wywołana kryzysem ekonomicznym w latach trzydziestych spowodowała spadek liczby przedszkoli. Zmniejszyła się w tym czasie liczba przedszkoli samorządowych (19%), a wzrastała liczba przedszkoli społecznych (34%) i zakonnych (20%), które stawały się coraz bardziej instytucjami opiekuńczymi, przeznaczonymi dla dzieci rodzin biedniejszych, szczególnie po wydaniu ogólnika ministra WRiOP z dnia 30 maja 1936 roku o zakładach dla dzieci w wieku przedszkolnym (Leżańska, 1995, s. 60). Okólnik wprowadzał tym samym nieformalną granicę pomiędzy przedszkolami podlegającymi nadzorowi państwowych władz szkolnych, przeznaczonymi dla dzieci z zamożnych rodzin, a instytucjami opiekuńczymi pozostającymi bez powszechnego nadzoru, stworzonymi z myślą o dzieciach ze środowisk robotniczych. Wprowadzenie powyższych założeń wiązało się z wyłączeniem części placówek spod kontroli państwa, a w konsekwencji brak zaplecza finansowego i obniżenie jakości opieki nad dzieckiem w wieku przedszkolnym oraz brak wykwalifikowanej kadry pedagogicznej (Lusek, 2012, s. 83).

W tej sytuacji towarzystwa i organizacje podjęły działania w kierunku wypracowania koncepcji wszechstronnego wychowania dziecka w środowisku jego zamieszkania, wspierające najczęściej pracujących rodziców. Istotnym elementem takiej opieki miało być integrowanie oddziaływań placówek oświatowo-wy-

chowawczych i zdrowotnych w oparciu o bezpośrednie zaangażowanie rodziców i dzieci. Stąd powoływanie punktów przyzakładowych wraz ze stacjami opieki dla dzieci i matek, żłobkami, „stacjami lotnymi” i przedszkolami, w których można było prowadzić dożywianie i chociażby imprezy kulturalne (Szymczyk, 2017; Wróblewska, 2017, s. 433–443).

Pomocne w tym względzie były również inicjatywy podejmowane przez związki zawodowe, które wspierały rodziny robotnicze. Jednym z nich, który w tym czasie wykazywał największą aktywnością, był Związek Zawodowy Kolejarzy. W międzywojniu kolejarze stanowili silną, choć mocno zróżnicowaną grupę zawodową. Na PKP pod koniec międzywojnia działało 27 ogólnopolskich związków zawodowych (Piekarski, 2019, s. 121). Związek Zawodowy Kolejarzy wspierał wszelkie działania pomocowe dla najbiedniejszych robotników i ich rodzin, a jego funkcjonowanie dodatkowo silnie wspomagało stowarzyszenie samopomocowe Rodzina Kolejowa.

Stowarzyszenie Rodzina Kolejowa

Stowarzyszenie Rodzina Kolejowa rozpoczęło swoją działalność na mocy decyzji Komisarza Rządu miasta stołecznego Warszawy z dnia 28 marca 1934 roku. Decyzja nr BSII-3/428 została wydana na podstawie art. 21 Prawa o stowarzyszeniach z dnia 27 października 1932 roku (Dz. U. 1932, nr 94, poz. 808). Stowarzyszenie działało na terenie całego kraju, na bazie funkcjonujących po pierwszej wojnie światowej komitetów pomocy pracownikom kolejowym, stopniowo przekształcanych w lokalne struktury Rodziny Kolejowej. Siedzibą Zarządu Głównego była Warszawa.

Stowarzyszenie zrzeszało większość pracowników jednej z najbardziej licznych grup zawodowych w kraju: Polskich Kolei Państwowych, Ministerstwa Komunikacji i Głównej Inspekcji Komunikacji oraz członków Kolejowego Przystosobienia Wojskowego, oraz ich małżonków i dzieci powyżej 18. roku życia (*Statut Stowarzyszenia „Rodzina Kolejowa”*, 1934, s. 15). Dzięki składkom kolejarzy z całego kraju w wysokości 1% od miesięcznych poborów utworzono Fundusz Rodziny Kolejowej. Środki finansowe na funkcjonowanie stowarzyszenia pozyskiwano ponadto z subwencji Ministerstwa Komunikacji, z ofiar i subsydiów, z dochodów niestałych z instytucji i nieruchomości założonych przez stowarzyszenie oraz odsetek (*Statut*, 1934, s. 16).

Zadania Rodziny Kolejowej zostały przedstawione w odezwie Ministra Komunikacji Michała Butkiewicza do pracowników kolejowych dnia 20 kwietnia 1934 roku. Obejmowały one opiekę nad zdrowiem pracowników kolejowych i ich najbliższej rodziny, opiekę nad sierotami, wdowami i starcami, opiekę wy-

chowawczą nad dziećmi i młodzieżą, pomoc ekonomiczną i moralną członkom, prowadzenie instytucji gospodarczych, działalność kulturalno-oświatową i wychowanie fizyczne młodzieży (*Sprawozdanie z działalności Zarządu Okręgu Poznańskiego Rodziny Kolejowej*, 1935, s. 5). Jak twierdził Butkiewicz, członkowie Rodziny Kolejowej i ich najbliżsi „mogą znaleźć w stowarzyszeniu opiekę i pomoc, jaką dać może jedynie duża organizacja, stworzona dla nich i przez nich dla wspólnego dobra” (*Statut*, 1934, s. 7).

Praca stowarzyszenia koncentrowała się „głównie na pomocy dzieciom i sierotom po pracownikach oraz na podnoszeniu zdrowotności dzieci członków Rodziny Kolejowej i ich samych, przez rozszerzanie przedszkoli, kolonii, obozów, półkolonii i dożywiania” (*Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938*, s. 15). Stowarzyszenie zajmowało się również działalnością wczasową, prowadzeniem sanatoriów, świetlic, stołówek, bibliotek, funduszy zapomogowych, udzielaniem porad prawnych, działalnością oświatową z zakresu pszczelarstwa, warzywnictwa, sadownictwa i hodowli zwierząt oraz działalnością wydawniczą (*Sprawozdanie Zarządu Okręgu „Rodziny Kolejowej” w Radomiu za czas od 1.I do 31.XII 1936 roku*, 1937).

Przedszkola Stowarzyszenia Rodzina Kolejowa

Kolejarze wykazywali szereg inicjatyw mających na celu poprawę warunków ich życia. Poczuwając się do obowiązku wzajemnej pomocy, wychodzili naprzeciw licznym potrzebom. Do jednych z nich należało objęcie opieką, wychowaniem i edukacją dzieci najbiedniejszych i potrzebujących kolejarzy, w tym pracujących matek dzieci w wieku 3–7 lat.

W tym celu zakładano przedszkola, które zapewniały opiekę, niwelowały braki wychowania domowego, a przede wszystkim wyrównywały szanse dzieci przed podjęciem nauki szkolnej. Przedszkola Stowarzyszenia Rodziny Kolejowej podlegały państwowym władzom szkolnym, a bezpośredni nadzór nad przedszkolami sprawował Kurator Okręgu Szkolnego właściwy dla siedziby przedszkola. Kurator orzekał o spełnianiu warunków wymaganych od założyciela, o zatrudnieniu, usunięciu i niedopuszczeniu personelu do prowadzenia zajęć, a także o wypełnianiu warunków przewidzianych w ustawie z dnia 11 marca 1932 roku. Przed otwarciem przedszkola przedkładał kuratorowi statut przedszkola, plan lokalu i spis pomocy naukowych, roczny preliminarz budżetowy oraz nazwisko Stałego Delegata (*Instrukcja dla przedszkoli „Rodziny Kolejowej”*, 1935, s. 17).

Przedszkola prowadzone przez stowarzyszenie były placówkami prywatnymi. Właścicielem był Zarząd Okręgowego Stowarzyszenia Rodzina Kolejowa, natomiast uprawnienia nadzorcze, przysługujące właścicielowi przedszkola, oraz

dozór administracyjny sprawował Stały Delegat. Był on wybierany przez zarząd, działał w jego imieniu i musiał być zatwierdzony przez państwowe władze szkolne (*Instrukcja*, 1935, s. 16; *Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938*, s. 17).

Przedszkola prowadzone były zgodnie z wydaną *Instrukcją dla przedszkoli Rodziny Kolejowej*. Instrukcja określała zadania przedszkola, stosunek do władz szkolnych oraz zawierała informacje dotyczące personelu, rady opiekuńczej i Stałego Delegata. Ponadto znalazły się w niej informacje na temat warunków lokalowych oraz wskazówki dotyczące utrzymania czystości i higieny dzieci. Takie odgórne wytyczne zamieszczone w *Instrukcji* ułatwiały niewątpliwie prawno-organizacyjne, lokalowe i personalne zorganizowanie placówki. Dodatkowo w instrukcji określono zadania stawiane przed przedszkolami, które obejmowały „umiejętne, oparte na wiedzy i doświadczeniu, oddziaływanie na dusze dziecięce, w kierunku wpajania zasad etycznych, budzenia dobrych instynktów społecznych oraz wyrabianie samodzielności, zaradności i systematyczności” (*Instrukcja...*, 1935, s. 3).

Przy zakładaniu przedszkola zwracano uwagę, aby miały one własne i samodzielne budynki przydzielone bezpłatnie przez DOKP i były zlokalizowane w spokojnej dzielnicy, najlepiej z boiskiem lub ogrodem z placem do zabawy. Podkreślano, aby droga do nich nie prowadziła przez tory kolejowe. Stosownie do instrukcji określano wymogi dotyczące lokalu przedszkolnego, w tym: sali zajęć, sali zabaw, kancelarii, szatni, umywalni, ubikacji, kuchni i jadalni. Dbano również o to, aby pomieszczenia były „stale utrzymywane w bezwzględnym porządku i czystości. Codziennie po wyjściu dzieci powinno odbywać się dokładne sprzątnięcie i wietrzenie lokalu przy otwartych oknach zarówno w lecie jak i w zimie” (*Instrukcja...*, 1935, s. 9). Wnętrza sal i sprzęty w pomieszczeniach miały być pomalowane na jasny kolor. Dokładnie określono także wielkość stolików, krzesełek i mebli w salach, wyposażenie kuchni, jadalni, łazienki, szatni, umywalni i ustępów (*Instrukcja...*, 1935, s. 8, 9; *Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938*, s. 17).

Rysunek 1. Dzieci kolejarzy w zakładowym przedszkolu w Radomiu

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, Zespół: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygnatura: 1-N-1406.

Do przedszkola mogły uczęszczać dzieci od 3 do 7 lat. Wyjątek stanowiły dzieci opóźnione w rozwoju psychicznym i fizycznym, które mogły być przyjmowane powyżej 7. roku życia. Liczba dzieci w oddziale nie mogła przekraczać 40, przy większej zaś tworzono oddział dodatkowy. Podczas zapisów, które odbywały się na początku roku szkolnego, pierwszeństwo miały dzieci pracowników kolejowych. W przypadku gdy do placówki zgłosiła się niewystarczająca liczba takich dzieci, dodatkowo rekrutowano dzieci z innych rodzin. Warto dodać, że do placówki przyjmowano przede wszystkim dzieci pozbawione odpowiedniej opieki domowej. Od rodziców wymagano jednak dbałości o to, aby dzieci uczęszczające do przedszkola były porządnie umyte, uczesane i czysto ubrane. Ponadto musiały one posiadać „2 fartuszki, 2 chustki do nosa, 2 ręczniki i 2 serwetki, [...] woreczek na obuwiu i parę miękkich pantofli” (*Instrukcja...*, 1935, s. 10, 12) do chodzenia w przedszkolu.

Opłata za uczęszczanie do przedszkoli dzieci członków Rodziny Kolejowej wraz z dożywianiem wynosiła najczęściej 3 zł miesięcznie¹. Zaznaczyć trzeba, że duża liczba dzieci członków słabo sytuowanych finansowo korzystała z daleko

¹ Funkcjonowały przedszkola, w których opłaty dzieci kolejarzy wynosiły od 1 do 8 zł.

idących ulg, a dzieci wyjątkowo biedne oraz sieroty i półsieroty były zwalniane od opłat. Z przedszkoli Rodziny Kolejowej mogły w drodze wyjątku korzystać za wyższą opłatą także dzieci z innych rodzin. W przypadku tych dzieci opłaty wynosiły około 6 zł miesięcznie i nie mogły być wobec nich stosowane żadne zniżki (*Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938*, s. 18).

Na przykład w roku szkolnym 1934/1935 w okręgu poznańskim na 219 dzieci kolejarzy 7 było zwolnionych z opłat. Natomiast w roku szkolnym 1937/1938 w Okręgu Warszawskim na 263 przyjętych dzieci pełne opłaty pobierano od 146, z ulg korzystało 104, a 13 dzieci uczęszczało bezpłatnie (*Sprawozdanie z działalności Zarządu Okręgu Poznańskiego Rodziny Kolejowej za czas 19. V. 1934r. do 31. XII. 1935r.*, [b. r.], s. 6; *Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938*, s. 18).

O tym, w jakiej mierze Rodzina Kolejowa traktowała przedszkola jako instytucje społeczne, świadczą wysokości nakładów ponoszonych na ich utrzymanie. Na przykład Okręg Warszawski w 1937 roku wydał kwotę 22 269 zł 92 gr, natomiast wpływy z opłat za korzystanie z przedszkoli wyniosły 4 922 zł 25 gr, czyli zaledwie 22,1% faktycznych wydatków. Mimo tak kosztownego utrzymania placówek doceniano ich wartość i potrzebę. Podkreślano, że utrzymanie przedszkoli jest ważną sprawą ze względu na zdrowie fizyczne i moralne dzieci, przebywających nieraz w zimnych, wilgotnych, ciemnych, dusznych i ciasnych mieszkaniach, pozbawionych bardzo często należytej opieki rodzicielskiej. Ubolewano przy tym, że inicjatywy stowarzyszenia w tym obszarze działalności nie zawsze spotykały się z należyтым poparciem ze strony członków Rodziny Kolejowej (*Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938*, s. 20).

Podopieczni przebywali w przedszkolu od godziny 8 do 14, możliwe też było pozostawienie dziecka dłużej. W zakres programu realizowanego w przedszkolach wchodziły:

- a. pogadanki, opowiadania, ćwiczenia we władaniu mową wiązaną i niewiązaną,
 - b. ćwiczenia cielesne, rytmiczne, gry i zabawy, ćwiczenia sprawności życiowych, płąsy,
 - c. rysunki, modelowanie, budownictwo, mozaika, roboty ręczne,
 - d. ćwiczenia zmysłów, rachunkowe, e. ćwiczenia w obserwowaniu przedmiotów i zjawisk, f. kształtowanie uczuć państwowych, religijnych i humanitarnych
- (*Instrukcja...*, 1935, s. 13).

Zajęcia odbywały się według programu *Poradnika dla Wychowawczyń Przedszkoli* wydanego przez Ministerstwo WRiOP oraz według planu prac Organu Nauczycielstwa Przedszkoli w Warszawie (*Sprawozdanie z działalności Zarządu Okręgu Poznańskiego Rodziny Kolejowej za czas 19. V. 1934 r. do 31. XII. 1935 r.*, [b. r.], s. 6).

W przedszkolach dbano o wszechstronny rozwój podopiecznych. W jednym ze sprawozdań czytamy:

Plan zajęć w przedszkolu jest urozmaicony. We wszystkich przedszkolach urządzone są corocznie uroczyste obchody z okazji świąt kościelnych czy też narodowych. Przy niektórych przedszkolach założone zostały ogródki dla dzieci, własnoręcznie przez nie obsiewane i pielęgnowane (*Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938, s. 18*).

Istotnym elementem w działalności przedszkoli było dożywianie dzieci. Podopieczni otrzymywali raz dziennie posiłek, „złożony przeważnie z zupy mięsnej lub mleka, kakao, kawy, herbaty z mlekiem i bułeczki” (*Sprawozdanie z działalności Zarządu Okręgu Poznańskiego Rodziny Kolejowej za czas 19. V. 1934 r. do 31. XII. 1935 r., [b. r.], s. 7; Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938, s. 18*). W takich warunkach rodzice mieli gwarancję właściwej i pełnej opieki, wychowania i utrzymania, a niekiedy nawet poprawy stanu zdrowia swoich pociech. Jednak pomimo licznych starań ze strony właściciela, frekwencja w przedszkolach nie zawsze była zadawalająca. Dotyczyło to wszystkich placówek stowarzyszeniowych. W sprawozdaniach rocznych Rodziny Kolejowej zaznaczano:

nasi członkowie nie we wszystkich kołach Rodziny Kolejowej, gdzie już istnieją przedszkola, doceniają ich znaczenie, gdyż akcja ta nie zawsze spotyka się z należyтым poparciem ze strony członków. Brak dostatecznego zrozumienia w społeczeństwie kolejowym celów i zadań przedszkoli – wyraża się w dość nieznacznej ilości dzieci w poszczególnych przedszkolach. [...] Pora pojąć, że utrzymanie przedszkoli jest nader ważną sprawą ze względu na zdrowie fizyczne i moralne dzieci, przebywających nieraz w zimnych, wilgotnych, ciemnych, dusznych i ciasnych mieszkaniach, dzieci pozbawionych bardzo często należytej opieki rodzicielskiej (*Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938, s. 17*).

Proces opiekuńczo-wychowawczy w przedszkolach był realizowany przez kierowniczkę i wykwalifikowane wychowawczynie, które w większości posiadały wymagane ustawowo kwalifikacje, w tym wiedzę teoretyczną oraz praktykę zawodową.

Każda wychowawczyni (w tym kierowniczka) prowadziła jeden oddział przedszkolny. Do jej obowiązków należało staranne przygotowanie się do zajęć, według ułożonego wcześniej planu, współpracowanie i utrzymywanie stałego kontaktu z rodzicami i Zarządem Koła Rodziny Kolejowej, dbanie o czystość i porządek pomieszczeń i podopiecznych oraz ustawiczne uzupełnianie swoich kwalifikacji i wykształcenia zawodowego i ogólnego. Warto również nadmienić, że przy przedszkolach działały Rady Opiekuńcze, których celem była przede

wszystkim współpraca z dziećmi i kierownictwem oraz udzielanie im pomocy (*Instrukcja...*, 1935, s. 15, 18).

Opiekę lekarską nad przedszkolami sprawowali honorowo nieodpłatnie kolejowi lekarze rejonowi. Badali oni dzieci przed przyjęciem do przedszkola, wizytowali przedszkola, przeprowadzali okresowe badania, udzielali pomocy w nagłych wypadkach oraz służyli fachowymi radami odnośnie do stanu zdrowia poszczególnych dzieci (*Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938*, s. 17; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Okręgu Poznańskiego Rodziny Kolejowej za czas 19. V. 1934 r. do 31. XII. 1935 r.*, [b. r.], s. 7).

Przedszkola zakładano w miejscowościach, które były większym skupiskiem zamieszkałym przez kolejarzy, oraz tam, gdzie była odpowiednia grupa dzieci w wieku przedszkolnym. Przykładem jest okręg poznański, gdzie w roku szkolnym 1934/1935 działało 6 przedszkoli: 2 w Poznaniu, w Skalmierzycach–Nowych, Inowrocławiu, Kaliszu i Ostrowie. Ogółem uczęszczało do nich 256 dzieci, w tym 219 z rodzin kolejarzy (*Sprawozdanie z działalności Zarządu Okręgu Poznańskiego Rodziny Kolejowej za czas 19. V. 1934 r. do 31. XII. 1935 r.*, [b. r.], s. 6).

W roku szkolnym 1936/1937 na terenie najbardziej prężnego okręgu warszawskiego funkcjonowało 11 przedszkoli. Zorganizowane były przez koła: Warszawa Główna, Warszawa Wschodnia, Warszawa Praga, Piotrków-Osobowa, Piotrków-Towarowa, Koluszki, Ostrołęka, Łazy, Łuków, Częstochowa (Herby Stare), Siedlce, Siedlce. Poza tym Rodzina Kolejowa pokrywa częściowo opłaty za około 25 dzieci członków, które uczęszczały do prywatnego Przedszkola Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Krośniewicach. Przedszkola gromadziły łącznie 263 dzieci członków koła. Najwięcej, bo 31 dzieci uczęszczało do przedszkola w Koluszkach, najmniej – 12 w Herbach Starych. Z końcem roku szkolnego zlikwidowano z powodu słabej frekwencji przedszkole w Herbach Starych (Koło Częstochowa) i przedszkole Koła Warszawa Główna z powodu przejęcia budynku na potrzebny rozbudowy węzła warszawskiego (*Sprawozdanie z działalności za rok 1937, 1938*, s. 17).

Konkluzje

Dwudziestolecie międzywojenne było w Polsce okresem wyjątkowego poświęcenia, które należy również utożsamiać z działalnością społeczną. Jedną z form wspierania państwa w rozwiązywaniu jego ważnych społecznie problemów było budowanie i utrzymywanie placówek opiekuńczo-wychowawczych. W tym ogólnopolskim procesie nie zabrakło polskich kolejarzy.

W zakładanych przez Stowarzyszenie Rodzina Kolejowa przedszkolach dzieci pracowników kolei otrzymywały troskliwą opiekę i wychowanie, dobre warunki

ki rozwoju umysłowego, fizycznego, moralnego, przygotowanie do nauki szkolnej i rozrywkę. Nie ulega wątpliwości, iż organizowane przez tę grupę zawodową placówki odgrywały istotną rolę w dziedzinie opieki i oświaty najmłodszych.

Zarówno problematyka opiekuńczo-wychowawcza dzieci w wieku przedszkolnym, pozycja i rola dziecka w rodzinie, jak i warunki jego egzystencji, stanowią istotny problem badawczy dla nauk humanistycznych i społecznych. W literaturze przedmiotu niejednokrotnie jednak na marginesie rozważań pozostawia się działania kierowane do rodzin najbardziej potrzebujących, w szczególności te samopomocowe obejmujące dzieci w wieku przedszkolnym.

W niniejszym artykule przedstawiony został zarys problematyki badawczej, prezentujący zaledwie fragment inicjatyw społecznych stowarzyszenia. Nie ulega wątpliwości, że ten interesujący poznawczo obszar działalności samopomocowej wymaga dalszych, systematycznych i pogłębionych badań.

Bibliografia

Źródła

Instrukcja dla przedszkoli „Rodziny Kolejowej”. Warszawa 1935.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach. Dz. U. 1932, nr 94, poz. 808.

Sprawozdanie z działalności za rok 1937. [bmw] 1938.

Sprawozdanie z działalności Zarządu Okręgu Poznańskiego Rodziny Kolejowej za czas 19. V. 1934 r. do 31. XII. 1935 r. Poznań [b. r.].

Sprawozdanie Zarządu Okręgu „Rodziny Kolejowej” w Radomiu za czas od 1. I do 31. XII 1936 roku. Zarząd Okręgu „Rodziny Kolejowej”. Radom 1937.

Statut Stowarzyszenia „Rodzina Kolejowa”. Warszawa 1934.

Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych. Dz. U. 1932, nr 33, poz. 343.

Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa. Dz. U. 1932, nr 38, poz. 389.

Publikacje

Balcerek M. (1969). Rozwój szkolnictwa specjalnego i opieki nad dzieckiem w Polsce okresu międzywojennego. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 12.

Balcerek M. (1978). *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Cutter Z., Sadowska E. (2008). Opieka nad ludnością II Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości żydowskiej. W: S. Walasek (red.), *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia w dziejach oświaty w XX wieku*. Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS.

- Furmanowska M. (2008). Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej. W: S. Walasek (red.). *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*. Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS.
- Grochowski S., Chwalewik E. (1929). *Opieka społeczna. Zbiór ustaw i rozporządzeń*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej.
- Gromski M., Bartel L. (1927). *Żłobki dzienne dla niemowląt. Organizacja i prowadzenie*. Warszawa: [bmw].
- Kabzińska Ł., Kabziński K. (2012). Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym. *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne*, 4.
- Kopec T. (1921). Stan zdrowia dzieci ubogiej ludności Warszawy po trzech latach wojny. *Pediatrics Polska*, 1.
- Kopec T. (1936). Rozwój opieki społecznej nad matką i dzieckiem. *Pediatrics Polska*, 1.
- Kruk A.M. (2019). Przesłanie patriotyczno-wychowawcze wybranych inicjatyw opieki społecznej w II Rzeczypospolitej. W: H. Markiewiczowa, I. Czarnecka (red.), *Sto lat polskiej oświaty (1918–2018)*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Leś E. (2001). *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Leżańska W. (1995). Wychowanie przedszkolne w reformie Jędrzejewiczowskiej. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 4.
- Leżańska W. (2001). Wychowanie przedszkolne w reformach Drugiej Rzeczypospolitej. W: I. Michalska, G. Michalski (red.), *Reformy edukacyjne w Polsce. Tradycje i współczesność*. Skierniewice: Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna.
- Lusek J. (2012). Rozwój opieki przedszkolnej w Katowicach w okresie 20-lecia międzywojennego. *Cieszyński Almanach Pedagogiczny*, 1.
- Manteuffel E. (1928). *Podstawy organizacyjne opieki społecznej w Polsce*. Warszawa: [bmw].
- Miąso J. (red.) (1980). *Historia wychowania: wiek XX*, t. 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Piekarski S. (2019). *Ośrodki turystyczno-zdrowotne nauczycieli i kolejarzy w okresie międzywojnia*. Warszawa: Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie.
- Poliński D. (red.) (1980). *Warunki pracy i życia w Polsce międzywojennej, w świetle badań społecznych*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Samsel A. (2003). Wychowanie przedszkolne w latach 1918–1939 (część I). *Wychowanie w Przedszkolu*, 8.

- Samsel A. (2013). Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna. *Wychowanie w Rodzinie*, 7.
- Samsel A. (2017). Kierunki i formy pomocy dziecku w II Rzeczypospolitej. W: E.J. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska (red.), *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Sosnowska J. (2015). Reorientacja w zakresie opieki nad dziećmi i młodzieżą w Łodzi w okresie międzywojennym na przykładzie kolonii letnich. W: E. Gorloff (red.), *Wzrastać w cieniu historii. Dzieci i młodzież w instytucjach edukacyjnych w Polsce (1918–1989)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sosnowska J. (2018). *Z dziejów opieki społecznej w Polsce międzywojennej. Półkolonie letnie w Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sosnowska J. (2014). Instytucje wychowania przedszkolnego w wielokulturowej Łodzi w latach 1924–1939. Organizacja, zadania, formy działania. *Wychowanie w Rodzinie*, 9.
- Stolińska-Pobralaska N. (2002). *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Stolińska-Pobralaska N. (2007). Kształtowanie się podstaw polskiego prawa opiekuńczego w okresie II Rzeczypospolitej. *Łódzkie Studia Pedagogiczne*, 1.
- Suplicka A. (2019). W trosce o zdrowie dzieci – organizacja „szkół na wolnym powietrzu”. W: R. Ślęczka, A. Włoch, J. Wojniak (red.), *Szkoła polska od XVIII do XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN.
- Szymczyk K. (2017). Jakość życia dzieci w rodzinach robotniczych w Polsce okresu międzywojnia. Wybrane aspekty. W: A. Ładyżyński, M. Piotrowska, M. Kasprzak (red.), *Dom rodzinny w doświadczeniu (auto)biograficznym*. Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wróbel M. (1967). *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Wróblewska U. (2017). Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem jako jedna z form działalności Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w II Rzeczypospolitej. W: E.J. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska (red.), *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.